

SUG‘URTA BOZORINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH VA BOSHQARISH TIZIMINI BAHOLASH

Kurbonov Said Akbarovich

i.f.d. (PhD) Soliq Qo‘mitasi Xuzuridagi Soliq Oliy Maktabi Dekani

E-mail: saidbek0510@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini baholashning ilmiy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini kompleks baholash uchun moliyaviy barqarorlik, sug‘urtalanuvchilar huquq va manfaatlarini himoya qilish, raqobat muhiti, raqamli yetuklik hamda rag‘batlantiruvchi ta’sirni qamrab oluvchi integral baholash metodikasi taklif etilgan. Shuningdek, baholash ko‘rsatkichlarini normallashtirish, xususiy indekslarni hisoblash va integral indeksni shakllantirishning uslubiy yondashuvlari asoslab berilgan. Taklif etilgan metodika sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini baholash hamda uni yanada takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sug‘urta bozori, davlat tomonidan tartibga solish, baholash metodikasi, integral indeks, moliyaviy barqarorlik, raqamli yetuklik, raqobat muhiti, sug‘urtalanuvchilar huquqlarini himoya qilish, samaradorlik.

Abstract. This article examines the methodological foundations for assessing the effectiveness of state regulation of the insurance market in the Republic of Uzbekistan. An integrated assessment methodology is proposed based on financial stability, protection of policyholders’ rights and interests, market competition, digital maturity, and the stimulating impact of state regulation. The study substantiates approaches to the normalization of indicators, calculation of partial indices, and formation of an integral index. The proposed methodology can be applied to evaluate the effectiveness of insurance market regulation and identify priority directions for improving the regulatory framework.

Keywords: insurance market, state regulation, assessment methodology, integral index, financial stability, digital maturity, market competition, policyholder protection, regulatory efficiency.

Kirish

Sug‘urta bozorining barqaror rivojlanishi mamlakat moliya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlat tomonidan sug‘urta bozorini samarali tartibga solish sug‘urtalovchilarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash, sug‘urtalanuvchilar manfaatlarini

himoya qilish hamda bozorning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tartibga solish tizimining samaradorligini faqat normativ-huquqiy hujjatlar yoki nazorat tadbirlari soni bilan emas, balki ularning amaliy natijalarini ifodalovchi ko‘rsatkichlar asosida baholash zarur.

Shu nuqtai nazardan, sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini kompleks baholashga xizmat qiluvchi ilmiy-uslubiy yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada sug‘urta bozorini baholashning integral metodikasi, uning asosiy ko‘rsatkichlari hamda davlat boshqaruvi samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi baholash mezonlari yoritilgan.

O‘zbekiston Respublikasi sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish va boshqarish tizimini baholash amaldagi normativ-huquqiy bazani hamda tartibga solishning institutsional tuzilmasini ko‘rib chiqish bilangina cheklanmay, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan tartibga solish ta’sirining sug‘urta bozorining shakllanishi va rivojlanish jarayonlaridagi amaliy natijalarini ham tahlil qilishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv sug‘urta faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi. Chunki sug‘urta tashkilotlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning moliyaviy oqibatlari ko‘pincha ma’lum vaqt o‘tgandan keyin namoyon bo‘ladi. Kapitalning yetarli darajada shakllantirilmaganligi, sug‘urta risklarining noto‘g‘ri baholanishi, muvozanatlashmagan investitsiya siyosati yoki sug‘urta zaxiralarining yetarli darajada shakllantirilmaslari joriy ko‘rsatkichlarda darhol aks etmasligi mumkin. Biroq vaqt o‘tishi bilan bunday holatlar sug‘urta tashkilotining o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, berilgan litsenziyalar yoki o‘tkazilgan nazorat tadbirlari soni orqali emas, balki sug‘urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligi, sug‘urtalanuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish darajasi, raqobat muhiti, raqamli shaffoflik hamda sug‘urtadan iqtisodiyotda foydalanish ko‘lami bilan bog‘liq o‘zgarishlar asosida baholash maqsadga muvofiqdir.

O‘zbekiston Respublikasida sug‘urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning zamonaviy tizimi qonunchilikni bosqichma-bosqich takomillashtirish hamda sug‘urta nazoratining institutsional tuzilmasini rivojlantirish jarayonida shakllandi. Mazkur sohaning huquqiy asoslarini rivojlantirishda O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 23-noyabrdagi O‘RQ-730-son «Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni muhim ahamiyatga ega. Amaldagi model sug‘urta bozorini O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi tomonidan ixtisoslashtirilgan tartibga solishni nazarda tutadi. Agentlik vakolatlariga sug‘urta bozori ishtirokchilarini litsenziyalash, ularning faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish bilan bog‘liq masalalar kiradi.

Ixtisoslashtirilgan tartibga solish tizimining shakllantirilishi nazoratning professional darajasini oshirish va tartibga solish vakolatlarini muayyan vakolatli organda jamlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Biroq institutsional tuzilmaning mavjudligi o‘z-o‘zidan tizim samaradorligini ifodalovchi mezon bo‘la olmaydi. Bu yerda asosiy masala tartibga soluvchi organning risklarni o‘z vaqtida aniqlash, ularning sug‘urta tashkilotlari moliyaviy barqarorligiga ehtimoliy ta‘sirini baholash hamda aniqlangan holatlarga mutanosib choralarni qo‘llash qobiliyatidir.

Shu nuqtai nazardan sug‘urta nazoratini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri belgilangan talablarga rioya etilishini asosan formal nazorat qilishdan riskka yo‘naltirilgan modelga o‘tish hisoblanadi. Bunday modelda sug‘urta tashkilotining amaldagi normativ talablarga muvofiqligi bilan bir qatorda, u tomonidan qabul qilinayotgan risklarning xususiyati, aktivlarning sifati, kapital va sug‘urta zaxiralarining yetarliligi, sug‘urta portfelining konsentratsiyasi, qayta sug‘urtalash himoyasi, investitsiya siyosati, korporativ boshqaruv hamda risklarni boshqarishning ichki tartib-taomillari samaradorligi ham baholanadi.

Sug‘urta bozori uchun mazkur o‘tish jarayoni prinsipial ahamiyatga ega. Sug‘urta tashkiloti belgilangan normativ talablarga rasmiy jihatdan rioya qilishi bilan birga, sug‘urtaning ayrim turlariga, yirik mijozlarga, aktivlarning muayyan toifalariga yoki alohida qayta sug‘urtalovchilarga yuqori darajada bog‘liq bo‘lib qolishi mumkin. Shu sababli davlat nazorati sug‘urtalovchining nafaqat joriy holatini, balki iqtisodiy vaziyat o‘zgarganda uning moliyaviy ahvoli yomonlashish ehtimolini ham hisobga olishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida riskka yo‘naltirilgan tartibga solishni rivojlantirish xalqaro yondashuvlarni hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda. Bu borada milliy tartibga soluvchi organning Sug‘urta nazoratchilari xalqaro assotsiatsiyasi bilan hamkorligi va to‘lov qobiliyatini baholash bo‘yicha xalqaro standartlarning ayrim elementlarini bosqichma-bosqich joriy etish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonni xorijiy me‘yorlarni mexanik tarzda ko‘chirish sifatida emas, balki sug‘urta tashkilotiga qo‘yiladigan talablarni u tomonidan qabul qilinayotgan risk darajasi bilan o‘zaro bog‘lash imkonini beradigan tizimni shakllantirish jarayoni sifatida baholash lozim.

Shundan kelib chiqib, sug‘urta nazoratini yanada rivojlantirish sug‘urta tashkilotlarining individual risk-profillarini shakllantirish, stress-testlarni o‘tkazish, turli ssenariylarni hisobga olgan holda kapital yetarliligini baholash, risklar konsentratsiyasini monitoring qilish hamda nazorat choralarni differensiallashtirish bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Bunday yondashuv yagona ma‘muriy nazoratdan sug‘urta tashkilotlari tomonidan qabul qilinayotgan risklarning iqtisodiy mazmuniga asoslangan tartibga solish tizimiga o‘tish imkonini beradi.

Davlat tomonidan tartibga solish tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sug‘urta bozorini raqamlashtirishdir. Yagona avtomatlashtirilgan axborot tizimining joriy etilishi hisobotlarni davriy ravishda qabul qilishdan sug‘urta operatsiyalarini uzluksiz monitoring qilishga o‘tish imkonini yaratadi. 2024-yil 1-sentabrdan boshlab sug‘urta va qayta sug‘urta shartnomalarini O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligining Yagona avtomatlashtirilgan axborot tizimi orqali ro‘yxatdan o‘tkazish hamda sug‘urta polislarini elektron shaklda rasmiylashtirish nazarda tutilgan.

Bunday sharoitda raqamlashtirishning ahamiyati qog‘oz hujjatlar aylanishini qisqartirish bilan cheklanmaydi. Yagona axborot muhiti sug‘urta mukofotlari, sug‘urta to‘lovlari, shartnomalar, sug‘urta risklari hamda bozorning alohida ishtirokchilari faoliyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning o‘zaro taqqoslanadigan massivlarini shakllantirish imkonini beradi. Mazkur ma‘lumotlar asosida nazoratning ayrim jarayonlarini avtomatlashtirish va mavjud o‘zgarishlar hamda nomutanosibliklarni erta bosqichda aniqlash imkoniyati kengayadi.

Biroq davlat tomonidan tartibga solish jarayonining raqamlashtirilishi faqat operatsiyalarni ro‘yxatdan o‘tkazish maqsadida foydalaniladigan ma‘lumotlar bilan cheklanib qolsa, uning amaliy samarasi cheklangan bo‘ladi. Shu sababli keyingi bosqichda Yagona avtomatlashtirilgan axborot tizimining tahliliy imkoniyatlarini rivojlantirish zarur. Bunda sug‘urta tashkilotlarining avtomatlashtirilgan risk-profillarini shakllantirish, sug‘urta mukofotlari va to‘lovlari dinamikasidagi noodatiy o‘zgarishlarni aniqlash, sug‘urta risklari konsentratsiyasini nazorat qilish, to‘lov qobiliyatini tahlil etish hamda nazorat organi uchun oldindan ogohlantiruvchi signallarni shakllantirish nazarda tutiladi.

Boshqacha aytganda, raqamli transformatsiya «hisobot uchun ma‘lumotlar» tamoyilidan «qaror qabul qilish uchun ma‘lumotlar» tamoyiliga o‘tishni ta‘minlashi kerak. Faqat shundagina raqamlashtirish davlat boshqaruvi sifatini oshirish omiliga aylanadi.

Tartibga solish tizimini takomillashtirishning yana bir muhim yo‘nalishi sug‘urtalanuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishdir. Sug‘urta tashkilotlarining reytingini aniqlash va yuritish tartibining joriy etilishi sug‘urta bozorining shaffofligini oshirishga xizmat qiluvchi qo‘shimcha mexanizmni shakllantiradi. Sug‘urta tashkilotlari faoliyatini baholashda sug‘urta talablari va da‘volarini ko‘rib chiqish hamda ular bo‘yicha to‘lovlarni amalga oshirish, murojaat va e‘tirozlarni qanoatlantirish, to‘lov qobiliyati, sug‘urta zaxiralarini shakllantirish, investitsiya faoliyati hamda qo‘llanilgan ta’sir choralarga oid ko‘rsatkichlar hisobga olinadi.

Sug‘urta tashkilotlarining faoliyatiga beriladigan ochiq baho axborot assimetriyasi mavjud sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi. Potensial sug‘urtalanuvchi sug‘urta tashkilotining moliyaviy holati va unda risklarni boshqarish sifati to‘g‘risida tartibga soluvchi organda mavjud bo‘lgan darajadagi axborotga ega emas. Shu sababli taqqoslash imkonini beradigan

ma'lumotlarning oshkor etilishi sug'urta tashkilotlari va iste'molchilar o'rtasidagi axborot tafovutini kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sug'urta tashkilotlarini baholash tizimini sug'urtalanuvchilarning bevosita tajribasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar hisobiga bosqichma-bosqich kengaytirish maqsadga muvofiq. Bunday ko'rsatkichlar qatoriga sug'urta hodisasini tartibga solishning o'rtacha muddati, muayyan miqdordagi shartnomalarga nisbatan shikoyatlar soni, sug'urta to'lovini amalga oshirishni rad etish holatlarining asoslanganligi ulushi, takroriy murojaatlar ulushi hamda xizmat ko'rsatish sifatini tavsiflovchi boshqa ko'rsatkichlarni kiritish mumkin.

Mazkur yo'nalish faqat prudensial tartibga solishdan xulq-atvor nazoratini ham qamrab oluvchi kompleks tartibga solish tizimiga o'tishga mos keladi. Sug'urta tashkilotining moliyaviy barqarorligi va sug'urtalanuvchiga nisbatan o'z majburiyatlarini vijdonan bajarishi uning faoliyati sifatini tavsiflovchi o'zaro bog'liq ko'rsatkichlardir.

Tartibga solish tizimini takomillashtirish zarurati sug'urta bozorining miqdoriy va tarkibiy xususiyatlarini tahlil qilishda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yanvar–noyabr oylarida O'zbekiston Respublikasida sug'urta xizmatlari hajmi 10,9 trln so'mni tashkil etib, 2024-yilning mos davriga nisbatan 2,9 trln so'mga oshgan. Shu bilan birga, sug'urta bozori tarkibi hanuz bir xil emas: sug'urta xizmatlarining sezilarli qismi baxtsiz hodisalardan sug'urtalash, avtotransport vositalari va boshqa transport turlarini sug'urtalash, yuklar va mol-mulkni sug'urtalash hamda boshqa sug'urta turlariga to'g'ri keladi; qayta sug'urtalash ulushi 14,1 foizni, hayot sug'urtasi ulushi esa 4,2 foizni tashkil etgan.

Mazkur tarkibiy holat sug'urta bozorining miqdoriy jihatdan kengayishi hali uning to'laqonli tarkibiy transformatsiyasini anglatmasligini ko'rsatadi. Sug'urta mukofotlarining o'sishi sug'urta qamrovining kengayishi, uzoq muddatli sug'urtaning rivojlanishi, ixtiyoriy sug'urta turlarining ko'payishi hamda sug'urtaning aholi va korxonalarning moliyaviy risklarini boshqarish tizimidagi rolini kuchaytirish bilan birga kechishi lozim.

Hayot sug'urtasini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Uning sug'urta bozorida nisbatan kichik ulushi sug'urta sektorining barqaror va uzoq muddatli moliyaviy resurslarni shakllantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu bilan birga, ushbu segmentni rivojlantirish faqat talabni rag'batlantirish bilan cheklanmasligi kerak. Buning uchun aholining uzoq muddatli sug'urta mahsulotlariga bo'lgan ishonchini oshirish, sug'urta zaxiralarini shakllantirishga qo'yiladigan talablarni takomillashtirish, shartnoma shartlarining shaffofligini ta'minlash hamda sug'urtalanuvchilarning jamg'armalarini ishonchli himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Xuddi shunday yondashuv qayta sug'urtalashni tartibga solishda ham talab etiladi. Qayta sug'urtalash yirik risklarni taqsimlash va alohida sug'urta tashkilotlarida katta miqdordagi

zararlarning yuzaga kelish ehtimolini kamaytirish vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, tashqi qayta sug‘urtalashga haddan tashqari bog‘liqlik sug‘urta sohasidagi moliyaviy mablag‘larning sezilarli qismini milliy bozor tashqarisiga chiqib ketishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli qayta sug‘urtalash sohasidagi davlat siyosati tashqi qayta sug‘urtalash himoyasini ma’muriy yo‘l bilan cheklashga emas, balki risklarni taqsimlashning muvozanatli tizimini shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim. Milliy qayta sug‘urtalash infratuzilmasini rivojlantirish xalqaro qayta sug‘urtalash bozorlariga chiqish imkoniyatini saqlab qolish bilan bir qatorda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Ayniqsa, yirik sanoat va infratuzilma loyihalari, shuningdek, tabiiy ofatlar bilan bog‘liq risklarni qoplashda xalqaro qayta sug‘urtalash imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir.

Keyingi muhim yo‘nalishlardan biri raqobat muhitini ta’minlashdir. Sug‘urta tashkilotlari sonining ko‘payishi o‘z-o‘zidan samarali raqobat mavjudligini anglatmaydi. Haqiqiy raqobat sug‘urta tashkilotlarining sug‘urta mahsulotlari sifatini oshirish, zararlarni tartibga solish jarayonlarini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, xizmatlar turini kengaytirish va shu bilan birga moliyaviy barqarorlikni saqlash qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Bunday sharoitda davlat tomonidan tartibga solish raqobatning faqat narxlarni sun‘iy ravishda pasaytirish hisobiga shakllanishining oldini olishi kerak. Tariflarning sun‘iy ravishda pasaytirilishi qisqa muddatda sug‘urta tashkilotining bozor ulushini oshirishi mumkin. Biroq uzoq muddatda bunday siyosat sug‘urta zaxiralarining yetarli bo‘lmasligi va sug‘urta majburiyatlarini bajarish sifatining pasayishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Sug‘urta bozoridagi konsentratsiyani baholash uchun Herfindal–Hirshman indeksidan foydalaniladi:

$$HHI = \sum(s_i^2), i = 1, \dots, n. (2.1)$$

Bu yerda **HHI** — bozor konsentratsiyasi indeksi; s_i — i -sug‘urta tashkilotining bozor ulushi; n — hisob-kitobga kiritilgan sug‘urta tashkilotlari soni.

Boshqa shartlar o‘zgarmagan holda HHI qiymatining oshishi bozor konsentratsiyasining kuchayganligini anglatadi. Taklif etilayotgan baholash tizimida mazkur ko‘rsatkich destimulyator sifatida qabul qilinadi, chunki haddan tashqari konsentratsiya raqobat muhitini cheklaydi va bozorning ayrim ishtirokchilarga bog‘liqligini kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining "Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–730-son, 2021-yil 23-noyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sug‘urta bozorini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2019–2025.

3. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. Sug‘urta bozori faoliyatiga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar va rasmiy ma’lumotlar. – Toshkent, 2025.
4. Insurance Core Principles. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). – Basel, 2023.
5. OECD. Insurance and Private Pensions Statistics. – Paris: OECD Publishing, 2024.
6. Swiss Re Institute. World Insurance: Strengthening Global Resilience. – Zurich, 2024.
7. Sigma Research. World Insurance in 2024. Swiss Re Institute, Zurich, 2024.
8. Cummins J.D., Weiss M.A. Systemic Risk and the U.S. Insurance Sector. Journal of Risk and Insurance, 2014.
9. Vaughan E.J., Vaughan T.M. Fundamentals of Risk and Insurance. 12th Edition. – New York: Wiley, 2014.
10. Rejda G.E., McNamara M.J. Principles of Risk Management and Insurance. 14th Edition. – Pearson Education, 2021.